

Zsidai Réka: Udvari élet és presztízs: Adalékok Festetics György udvartartásához

kre-dit.hu/tanulmanyok/zsidai-reka-udvari-élet-es-presztizs-adalekok-festetics-gyorgy-udvartartasahoz/

2018. május 16.

A századfordulóra nemcsak a naptár szerint, de a Festetics család, illetve Keszthely történetében is új időszak köszöntött be. Ez a folyamat pedig voltaképpen Festetics Györgynek (1755-1819) a cs. k. hadseregből történt 1791-es kvietálásával indult meg, noha a 18. század végén szembe kellett néznie apjától, Páltól (1722-1782) megörökölt adósságaival is.^[1]

Festetics anyagi helyzete a 19. század elejére azonban konszolidálódott, ami a bevételek emelkedésével magyarázható, egyfelől a francia háborúk következtében az agrárpiac megélénkülésének, másfelől Nagyváthy János (1755-1819) birtokigazgatási és gazdálkodási reformjának köszönhetően. Festetics egyértelműen egy hierarchizált s racionális alapon működő pénzügyigazgatási-rendszer kiépítésére törekedett, ami egy központi igazgatási testület, a *Directio* megszervezését eredményezte.^[2] Mindettől elválaszthatatlanul a *Directio* jelentős mértékben hozzájárult az udvartartás működési mechanizmusának zökkenőmentes biztosításához különféle instrukciók kidolgozása révén. A grófi udvar, illetve a belső személyzet vonatkozásában két részletes útmutatás összeállítását rendelte el Festetics 1800-ban és 1803-ban egy megbízott tiszt által végzett előzetes felmérés alapján, azokban ő maga csupán javításokat végzett, s kézjegyével megerősítette a szabályzatokat.

A főúri, főnemesi létformának, társadalmi státusnak megfelelően reprezentatív építkezések folytak egy-egy családon belül, akik több generáció elképzeléseihez igazodva egy állandó lakhelyként funkcionáló, épített lakókörnyezet megteremtésén fáradoztak.^[3]

A dunántúli főúri családok, mint a Festeticsék keszthelyi ága a 18. század második felétől a 18-19. század fordulójáig alakították ki a státusnak megfelelő főúri környezetet a keszthelyi kastély többszöri átépítésével. Ehhez hozzátartozott a barokkon túllépő copf, s empire stílusjegyeit ötvöző önálló könyvtári szárny kialakítása, a keszthelyi kastély átépítése, valamint a kastély reprezentatív parkjának a kor divatja értelmében a francia típusú barokk helyett az angol tájkertészet szerinti átalakítása a letisztult formavilágú klasszicizmus jegyében.[4] Mindez természetesen együtt járt a presztízs megteremtésével, melyek a státusszimbólummá váló reprezentatív kert s a ménesállomány mellett a vagyontárgyak, a nemesfém étkészletek, a bútorok, vagy éppen a megszokott étkezési rendben felszolgált fogások, ételek minőségében nyilvánultak meg. Festetics tehát egy attitűdformáló és önreprezentáló udvartartás megteremtésére törekedett, melynek elengedhetetlen feltétele egy kellő szakértelemmel rendelkező, alá-fölérendeltségi alapon szerveződő belső személyzet alkalmazása volt. Nem érdektelen tehát a reprezentáció és státus kifejeződéséhez, gyakorlati működéséhez elengedhetetlen alkalmazottak tevékenységének vizsgálata.

Tanulmányunk alapvető forrásaként a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött, a Festetics családi levéltár iratanyagai között fellelhető Directorátusi Ügyiratok és Jegyzőkönyvek (P 279), valamint inventáriumok (P 236) szolgáltak. Az Ügyiratok között megtalálhatók az említett irat-együttesen kívül egyéb rendtartások, fogalmazványok, jelentések, körlevelek, instrukciók nemcsak Festeticstől, hanem tisztviselőitől, szakképzett alkalmazottjaitól, stb. A forrásokra jellemző, hogy feltűnő módon nem tartalmaznak még csak utalást sem Festetics feleségére, Sallér Judit grófnőre (1765-1829). Ez annak köszönhető, hogy a házaspár kapcsolata gyökeresen megromlott. Az állandó belső konfliktusokat férj és feleség között a különélés tovább élezte, ami végül 1805. április 15-én a válási szerződés aláírásával zárult.[5]

Fontos megjegyezni, hogy az említett rendelkezések mikro-történeti vizsgálata művelődés- és társadalomtörténeti adalékokat tartalmaznak a mentalitást, életmódot, étkezési és fogyasztási szokásokat, asztali rendtartást, anyagi helyzetet illetően, valamint tükrözik a személyzet hierarchiáját, tevékenységi területeit, megélhetési lehetőségeit, ezért a továbbiakban ezek kifejtésére kerül sor komparatív módszerrel.[6]

I.

A belső udvartartásra vonatkozó első részletes instrukciót, vagyis „A Méltóságos Groffi Ház belső rendtartására, 's Gazdasága vezetésére szolgáló Út mutatót”-t 1800-ban dolgozta ki Festetics, mikorra kialakult a hierarchikus alapon működő birtokkormányzat.[7] Az útmutató négy részből (paragrafusból) áll, ami nyomatékot ad az utasítások betartására. Az első részben a mozgatható tárgyak, bútorok megőrzéséről gondoskodott („A Háza, külső, 's belsőképpen mindenféle Házi Uraság mobiliai, 's Bútoraira való vigyázás”), ami nem meglepő, hiszen számos rendkívül értékes tárgy birtokosa volt a gróf. A második nagy tematikus egységben „A belső Házbéli Consumptio”-ra [fogyasztás] helyeződött a hangsúly, mely magába foglalja a konyhára, a tárolásra alkalmas helyiségre, vagyis a „spájjra”, a borokra, a mosásra, a tűzifára és gyertyára, valamint a közvetlen udvartartás igényeinek kielégítésére szolgáló állatokra, a lovakra, a szarvasmarhára és egyéb háziállatokra való gondos odafigyelést. Mindazonáltal

megkülönböztetett figyelmet tulajdonított „A Konyha, 's gyümölcsös Kertre való vigyázás”-ra is, mely az instrukció harmadik részében került kifejtésre. Ezek mellett a rendtartás szentelt egy teljes egységet „A belső Udvari Conventionatusoknak [szegődményes cseléd] számon tartása bé szerzése, 's egymástól való dependentiá” [alárendeltség] címen, de a rendelkezés értelmében nem elhanyagolható szempont az „ezekre tett Költségeknek számon adása” sem.[8]

Az 1803. évi instrukció, azaz „A Méltóságos Grófi Ház belső Udvara rendtartására, Gazdasága, s az arról szóló Számadásoknak vezetésére szolgáló útmutatás” bizonyos részei ugyan megegyeznek az első instrukcióval, más tekintetben azonban különbözik a korábban ismertetett irattól.[9] Az immár hat egységből álló szabályozás az előzőhöz képest jóval részletesebb, kidolgozottabb az alkalmazottak vonatkozásában. Az instrukció egyik újdonsága a gazdasági jellegében, másrészt pedig a szolgálattevők kibővülésében ragadható meg. Ekkorra az irányítási feladatokkal az udvari tisztartó lett megbízva, ennél fogva a hierarchiában már ő foglalta el a legfelső lépcsőfokot. A korábban udvarmesteri pozíciót betöltő kasznár funkciója megszűnt, pontosabban szerepkörén az udvari tisztartó, az udvarnok, valamint a tárnok osztozott, így a felelősség is háromfelé oszlott elvben.[10] Az 1803-ban kidolgozott instrukció a központi udvari igazgatásért felelős s ekkorra a belső hierarchia legmagasabb fokán álló tisztartó, valamint az alárendelt udvarnok és tárnok kötelezettségeit részleteibe menően meghatározták, mely alapján rekonstruálni lehet, hogy a kastély mely helyiségeihez kötődtek.

A legszembeütőbb változás a három évvel korábbi útmutatáshoz képest, hogy a központi udvari igazgatásért felelős kasznárt felváltó udvari tisztartó megörökölte elődje udvarmesteri szerepkörét is. A tisztség betöltője az útmutatás szerint köteles volt hűséges és szorgalmas lenni, előírt kötelezéseit pontról pontra betartani, a gróf hasznát előmozdítani, s ezáltal „Tiszti Társainak” példát statuálni. A tisztartó feladatai többértékűek, ugyanis egyfelől az alkalmazottakról és mesteremberekről, másfelől pedig a gróf javairól, ingóságairól gondoskodott, de felügyelő és ellenőrző funkciója minden esetben megkérdőjelezhetetlen maradt.[11]

A tisztartó nyilvános beszámolási kötelezettséggel tartozott urának, s ennek köszönhetően az udvar mindennapi működéséhez nélkülözhetetlen adminisztratív feladatokat is ellátott (megbízatások, jegyzőkönyvek vezetése) annak érdekében, hogy minden nyomon és visszakövethető legyen a gazdaságra, háztartásra, stb. vonatkozóan. A tiszti írásos iratanyagok közé tartozott „a' tizenegy Tzikkelyekből álló Relatio”, amit minden hónap végén köteles volt „a' Tettes Directionak beadni”. Ebben a szokatlan esetekről kellett számot adnia, vagyis mit tapasztalt vizitációi során a cselédek viselkedésében, a számadásban, a bútorokat, az épületeket, a „konyhabéli consumptio”-t, a tároló helyiséget, a pincében tárolt borokat, a mosás intézését, valamint a fának és gyertyának fogyasztását illetően. Továbbá beszámolási kötelezettséggel tartozott a ménállomány, a szarvasmarhák, az udvari majorság, illetve a takarmány állapotáról is. Arra is neki kellett ügyelnie, hogy a fizetéseket és libériákat a meghatározott időpont szerint pontosan adják ki.[12]

Pozíciójának köszönhetően köteles volt korán kelni, serénykedni, s erre ösztönözni a tárnokot, udvarnokot és a konvenciók cselédekét is. Minden héten legalább kétszer, mikor az udvari cselédeknek már „nyugalomban” kellett lenniük, olyankor vagy személyesen,

vagy az udvarnok és a tárnok által ellenőrizte őket, vajon a számukra kirendelt helyeken alszanak-e, s „nem tartózkodnak e az Udvarba valamelyes rossz mind a' két nemből való személyek”, ill. nem történik-e lopás vagy gondtalanság okozta veszedelem. Amennyiben gyanús személyeket találtak az udvarban, azonnal be kellett őket záratni, ha azonban lopást észleltek, nyomozás után rendelkezni kellett sorsukról. Elsősorban tehát a belső udvari cselédeket igyekezett „jó Regulában tartani” és engedelmességre fogni, ha a szükség megkívánta, meginteni vagy megdorgálni.[13]

Hasonló szerepkört töltött be az udvarnok, aki alárendeltségéből fakadóan teljes készséggel és engedelmességgel tartozott az udvari tiszttartónak. Szinte minden belső házi konvencionátusra vigyázott. Eredeti funkcióját tekintve tükröt kellett tartania példamutatás, szorgalom, hűség tekintetében, ha pedig azt tapasztalta, hogy valaki hibát ejtett, azt az udvari tiszttartónak köteles volt jelenteni. A gróf méneseit a ménesmesterrel együtt látogatta, továbbá a gróf asztalánál is minden nap megjelent, hogy rendet rakjon, s a megmaradt italok maradéktalanul visszakerüljenek a pincébe.[14] Ő felelt mindemellett a kastély karbantartásáért, részben az esetleges tűzvész megakadályozásáért, a biztonságáért, s a ház gondviseléséhez járult hozzá.[15]

Az útmutatás harmadik kulcsfigurája, a tárnok, a belső gazdaság felelőse volt, akinek elsődleges kötelességei közé tartozott az udvari tiszttartó és az udvarnok utasításait készséggel, szorgalommal betartani. Rendszeresen látogatta az udvari konyhát, ahol legérzékletesebben lehetett tapasztalni a pazarlást és a prédálást. Ennek tudatában a tárnok minden nap vizitációra indult, s szemmel tartotta a szakácsot azzal a célzattal, hogy takarékos főzéssel finom ételek készüljenek, a vadbőrök és lúdtollak pedig összeírásra kerüljenek. A tárnok ügyelt a kulcsárnéra, hogy a tároló helyiségből mindig annyit vegyen ki, amennyit adott időpontban a szükség megkövetelt, emellett figyelt a jogtalan elidegenítésekre, valamint a kamrákban őrzött naturáliák rendben s tisztán tartására. Köszönhetően a nagyarányú prédálásnak, a kollegialitás elve értelmében a nagy éléskamra egyik kulcsát az udvarnok mindig magánál tartotta, s az ő jelenléte nélkül semmit sem vehettek ki onnan. Ezenkívül a tárnok vigyázott a tehenészre (svájceres) és az általa fejeendő tehenre, továbbá a zöldségekre, gyümölcsökre, valamint a konyhakertre. Hozzá tartozott még a pincékben lévő borokra való felvigyázás s a hordók tisztántartása is.[16]

II.

Mivel az udvar zavartalan működése a szolgálószemélyzet tevékenységén alapult, az első instrukció paragrafusai mindenekelőtt és részleteibe menően a rendészeti és közigazgatási feladatokért felelős s a belső személyzet élén helyet foglaló uradalmi tisztviselő, az udvari kasznár (*frumentarius* [lat.]/*Kastner* [ném.]) – ebben az időben Berke József – eljárásrendjére vonatkozó rendelkezések kerültek meghatározásra. Eszerint ő felelt a kastély külső és belső karbantartásáért s az alárendelt alkalmazottak ellenőrzéséért, tehát 1800-ban az udvarban ő bírt a legszélesebb feladatkörrel, így egyértelműen ő töltötte be az udvarmester (*Hofmeister* [ném.]) pozícióját.

Az instrukció értelmében évente kétszer, Szent György és Szent Mihály napján „az egész épületet meg járja”, megtekinti az esetleges hiányosságokat és a váratlan csapások nyomán felmerülő károkat, amiket köteles a *Direction*nak jelenteni, s minél előbb ezek kijavítására törekedni. Legjelentősebb feladata „A Háznak gondviseléséhez tartozván Tűzre való vigyázat” és az ehhez szükséges tűzoltó eszközök azonnali bevetetősége érdekében azok karbantartása és összeírása, de az esetleges katasztrófa elkerülése végett még a kályhaajtókra is ügyelnie kellett, azok nehoogy nyitva maradjanak. Hogy a szerencsétlenség elkerülhető legyen, a körültekintő instrukció figyelmeztet az óvatosságra: eszerint tiltotta az udvarban való dohányzást, a sertések pörkölését, a „Tűznek egyik Háztul, másikhoz vagy Gyertyának lámpás nélkül való átadását”, sőt a kémények tisztántartására is kiterjedt az utasítás – habár ez nem volt másképp a szobák, grádicsok, konyhák, árnyékszékek esetében sem.[17] A három évvel későbbi útmutatásban a kasznár katasztrófavédelemre vonatkozó funkcióját az udvarnok mellett egy erre a posztra kijelölt személy, a házi szolga, vagyis a „füttő” vette át.[18]

Mesteremberek dolgoztak az udvarban, őket a kasznárnak kellett felügyelnie, kivált azért, hogy még a kevésbé használható faanyagot se vigyék haza.[19] A keszthelyi gróf megbízott tisztje éles szemmel mérte fel az alkalmazottak pazarló életmódját, s figyelembe vette, hogy a tűzifa és a gyertya rendkívül megemelte a kiadásokat, ráadásul kíméletlenül vesztegették is azokat: például a konyhai tűzhelyt egész nap haszontalanul égették, máshol annyira fűtöttek, hogy nyitva kellett tartani az ajtókat és az ablakokat; gyertyát pedig minden sarokban használtak. Ezeknek következtében elrendelte az uraság, hogy a fát zár alá kell helyezni, így korlátozva a tiltott fogyasztást. Emellett számos módon igyekezett takarékosagra ösztönözni a belső személyzet fa- és gyertyahasználatát, s csak annyi gyertya kiosztását engedélyezte, amennyi pazarlás nélkül szükséges.[20] A kasznárnak mind a külső, mind a belső teret érintő regisztrálási és katasztrófavédelmi kötelezettségei kiegészültek teljes körű ellenőrző funkcióval a beosztottak tevékenységét, az élelmiszereket, a háziállatokat, valamint a vagyontárgyakat illetően. A belső személyzet minden tagját ellenőrizte, így az összes tevékenységi térben (szoba, konyha, ebédlő, tároló helyiség, pince, istálló, kert) állandó jelenlétére számíthattak.

Ugyancsak ide, a közbiztonsági és rendészeti feladatkörök ellátásával megbízott személy, a porkoláb. A valódi biztonság megteremtése mégis a második útmutatásban került kidolgozásra, amiből következtetni lehet a közbiztonsági állapotokra. Jegyezzük meg azonban azt is, hogy az egyes uradalmakban alkalmazott porkolábok a belső udvartartás rendszerétől függetlenül láttak el rendészeti feladatokat. Teendői közé tartozott az ún. buga-házban (itt: pejoratív értelemben) lakó udvari cselédek rendbe szedése, az udvari *beraiter* (főlovászmester) segítése, a fogház tisztán tartása, „a’ tüzi eszközökkel való bánás és az Udvari Kastélyra való vigyázás”. Mivel a buga-házban állandósult a lárma és a veszekedés, ezeket a konfliktusokat a porkoláb igyekezett lecsillapítani. Ő vigyázott a tisztaságra is, figyelt a lopásokra, a kóborlókra s a tűzoltó eszközökre. A csatornákból a havat kihányatta, tiltotta a pipázást, az esővíznek a cselédekkel árkot csináltatott, kéményekre, sütőkemencékre vigyázott, ugyanis a hibákért őt vonták felelősségre. Erre a pozícióra tehát igen nagy türelemmel, éberséggel, teherbírással rendelkező ember volt alkalmas. Ha tudott, segített a *beraiter*nek a széna és a zab kiosztásában, lovak, szekerek „jártatásában” s a lovagló iskola „igazitásában”. Ha egy rabot hoztak, azonnal kellett

jelentenie a fiskálisnak és megtudakolnia, hogy milyen tömlőbe vessék, milyen legyen a bánásmód, de nyilvántartás vezetésére is kötelezve volt, melybe a rabok neve, lakhelye és a behozatal napja került bejegyzésre. A „Könnyebb Rabokkal” csupán szecskát vágatott, szénát köttetett, udvart tisztított, délben és este pedig a fogházba zárta őket. A „terheseb Rabokat” azonban naponta csak egyszer engedte ki a friss levegőre, de ilyenkor sem beszélhettek idegenekkel, esténként pedig tüzetesen megvizsgálta őket, vajon tapasztal-e valami különösét.[21]

Szintén ebbe a kategóriába tartoznak a katonák vagy huszárok. Ez esetben két katonáról[22] van tudomásunk, akik a belső szolgálatok kiegészítése, kielégítése érdekében Májer József inassal igyekeztek biztosítani a hatékonyságot, így pl. az ebéd mellett szolgáltak, s egyikük örökösen a gróf szobája mellett hált. Egyébként, ha a gróf elutazott, az első lovász mellett az egyik reprezentatív huszár minden alkalommal elkísérte, s ura ruháiról is gondoskodott.[23]

Az instrukció tanúbizonysága szerint az udvartartáshoz tartozott az udvari vadász (*Jäger* [ném.]) is, akinek szolgálati tevékenységéhez minden bizonnyal állattartással kapcsolatos, valamint szakirányítási és rendészeti feladatok is tartoztak.[24] Más aspektusból az is ismeretes, hogy a vadászatot különös tekintély övezte, ugyanis a vadászat egyfelől a nemesek előjogai közé tartozott, másfelől a szórakozásnak és az időtöltésnek kedvelt formáját jelentette.[25]

III.

A reprezentatív és biztonságos élettérhez kapcsolódó feladatrendszer, valamint a személyzet és az udvar zavartalan irányításával, s ellenőrzésével megbízott vezető tisztségek, továbbá az udvarmester elsődleges feladatainak tisztázása után az alacsonyabb státusú szolgálattevők legfontosabb tevékenységi tere, a szoba következett. Ebben a térben először ugyancsak a kasznár feladatai kerülnek előtérbe, mivel ő gondoskodott a gróf „mobiliáiról”, ágyneműiről és textíliáiról, valamint ő regisztrálta a szobában lévő tárgyakat, hogy megnehezítse a lopásokat.[26]

Az udvar szabályai erősen védték Festetics mindennemű tulajdonát, így a ruhákra megkülönböztető számokat varrtak fel. Ezenfelül azt is elrendelte a gróf, hogy a kendőkre, abroszokra és a korszakban fokozatosan elterjedő „civilizációs eszközre”[27], a „keszkenőkre” (zsebkendő) a státusjelző „Numerus mellé az F betűt is hozzá köll varrni”. Feltűnő módon a fehér ruhákra komoly figyelmet fordítottak –aminek háttérében higiéniai szempontokat nem mellőző megfontolások is húzódtak -, s két különálló egységként kezelték azokat, aszerint csoportosítva, hogy kit illettek meg: az uraság személyét vagy a hivatalnokokat, cselédeket, esetleg a konyha számára voltak fenntartva. A rendelkezés tanúsága szerint a ruhákat lajstromba foglalták, és az udvari kasznár jelenlétében az inas nyáron kétszer, télen pedig egyszer kiszellőztette és kiporolta, hogy a moly meg ne rágja azokat. Az inasról meg kell jegyezni, hogy mai tudásunk szerint lehetősége nyílt a karrierépítésre, ugyanis szorgalommal és szerencsével előreléphetett az inasok rangsorában, de akár lakáj vagy komornyik is válhatott belőle.[28]

A higiénia vonatkozásában azonban nem szabad megfeledkezni a mosónéről, aki a gróf vékonyabb fehér ruháit a többtől elválasztva kézben mosta szappan segítségével. A

szennyest minden szombaton összeszedték, az arra szorultakat pedig megfoltozták, illetve megvizsgálták, vajon nem égették-e ki vagy cserélték össze. Olykor azonban az is megesett, hogy rossz szándékból fejtették ki a ruhákból a jeleket, vagy mások viselték azokat, ezért a kasznárnak kötelessége volt ismerni az uraság minden egyes ruháját, hogy első látásra észrevegye a „ravaszágot”. A belső tisztaságért felelős szobalány pedig minden szombaton kicserélte a lepedőket.[29] Az 1803. évi instrukció szerint elsősorban a gróf szobáit tartotta tisztán: minden nap kisöpörte, a szennyeseket pedig kimosatta. Ő felelt a gróf ruháiért is, ezért két példányban inventáriumot készített, melynek egyikét magánál, a másikat pedig az udvarnoknál tartotta, míg egy másik szobalány a varrással volt megbízva.[30]

A rendi és társadalmi hovatartozáshoz hozzátartozott a megjelenés, vagyis a reprezentatív ruhatár is, melynek vizsgálatából megtudhatjuk, hogy a korszak divatjának megfelelően a gróf 1806-ban kétszáznegy darab díszes magyar ruhát (zsinórozott, rendszerint magas nyakú dolmány, prémmel szegélyezett mente), továbbá inget, térdnadrágot, frakkot csipkével vagy paszománydíszítéssel s több mint háromszáz „Deutsche Kleider”-t, azaz német ruhát birtokolt.[31]

Összességében megállapíthatjuk, hogy Festetics külső megjelenése, az ezzel összefüggésben megnyilvánuló attitűdje s a privát szférához való viszonyulása illeszkedett a korszak civilizációs folyamatába.[32] A forrásokból nyert adatok jól prezentálják Festeticsen keresztül az egész társadalmi közeget.

IV.

Mivel a státushoz szorosan hozzátartozik a műveltség, nem meglepő, hogy a 18. században a főúri, főnemesi családok tudatos könyvtárfejlesztésbe kezdtek, ami megkövetelte a tudományok iránti fogékonyságot, műveltséget, műgyűjtő szeretetet.[33]

A keszthelyi gróf is tisztában volt azzal, hogy a főúri magánkönyvtár státusszimbólum, mely hozzátartozik a presztízshez és a reprezentációhoz, ám az ő esetében a legfontosabb szempontot a korszerű, enciklopédikus szakkönyvtári jelleg kialakítása jelentette, ami összefüggött a Georgikonnal és a mintagazdaság kialakításával, vagyis a könyv kétségen kívül munkaeszközként funkcionált.[34] Ennek köszönhetően az örökségként rámaradt bibliotékát kibővítette s átépítette.[35] Az sem elhanyagolható szempont, hogy a keszthelyi bibliotéka jelentős hányadát a 18-19. század fordulójáig beszerezte a gróf, sőt 1793-ban egyesítette a keszthelyi és a sági kastély teljes gyűjteményét.[36]

Bibliotékájában elsősorban francia, német, angol és latin nyelvű művek sorakoztak, de beszerezett néhány magyar, spanyol és olasz nyelvű kiadványt is[37]. Gyűjteményében között viszonylag kevés az ókori szerzők tollából született munka, kifejezetten a felvilágosodás nagy alakjainak műveihez igyekezett hozzájutni különösképpen a filozófia, gazdaság, hadtudomány, irodalom, jog, politika, természettudomány és történelem területéből. Magángyűjteményében megtalálhatók úgy a kortárs természetjogi gondolkodóknak, filozófusoknak (Descartes, Hume, Karl Anton Martini, Locke, Montesquieu, Newton, Rousseau, Voltaire), mint a barokk és klasszicista íróknak, költőknek (Cervantes, Corneille, Defoe, Fielding, Gessner, Lessing, Racine, Molière, Pope,

Shakespeare, Sterne) vagy éppen a korszak közgazdászainak (Arthur Young, John Sinclair, Robert W. Dickson, William Marshall, John Middleton, James Robertson) munkái.[38] Érdemes kiemelni, hogy a gyűjtemény páratlan gazdagságú orvostudomány tárgykörébe tartozó szakállománnyal is rendelkezett (1070 tétel). Például: az ókori Hippokratész és Galénosz, a reneszánsz kora-beli Paracelsus (1493-1541) és Andreas Vesalius (1514-1564), a 17. századi William Harvey (1578-1657), valamint Thomas Sydenham (1624-1689), továbbá a 18. század legjelentősebb orvosprofesszora, Herman Boerhaave (1668-1738) vagy Gerard van Swieten művei.[39]

A legfontosabb részleget azonban kétségtelenül az angliai mezőgazdasági szakíróknál, ún. „*new agriculture*” („új mezőgazdaság”) tárgykörébe tartozó, az újkori angol agrárforradalommal foglalkozó opusai képezték. Ezek a munkák műfajilag három csoportba oszthatók: megyei felmérések a *Board of Agriculture* (Földművelésügyi Hivatal) kezdeményezésére; tematikus rendszerű kézikönyvek és összefoglalások; valamint a népszerűsítő olvasmányok, kalendáriumok. Ezek a példák jól érzékeltetik, hogy Festetics mind műveltségét, mind könyvkultúráját tekintve nemcsak hazai, de európai szinten is kiemelkedett kortársai közül a korabeli főnemesi műveltségi szintet figyelembe véve is. Ugyanakkor a mezőgazdasági irodalom jelenléte bizonyítja, hogy a gróf által alapított hazai mezőgazdasági szakoktatás intézménye, a Georgikon a mindenben élen járó Anglia eredményeinek adaptálására törekedett, illetve a racionális gazdálkodási gyakorlatot a hazai viszonyokhoz igazítva próbálta megvalósítani.[40] Mindezt Richard Bright angol orvos is így látta Keszthelyen tett utazása alkalmával.[41]

Az eddig tárgyaltak alapján feltétlenül ki kell emelni, hogy Festetics a könyvtárra vonatkozóan is rendelkezett az állomány védelméről, ezért a könyvtárhasználatról is tizenöt pontból álló részletes instrukciót dolgozott ki 1808. július 20-án: „Melly a Bibliothecariusnak a' Könyv Tár rendbe szedésében, és jövődébéli könyvek Manipulatiojában Út mutatásul ki adattatik”. Egy „Bibliothecarius”-nak nevezett, szakigazgatási feladattal megbízott személy töltötte be egyszerre a könyvtáros és a levéltáros pozícióját. Minden hónap végén jelentést tett a Directionnak arra nézve, hogy kinek, mit, mennyit adott ki, s vett vissza, bővült-e az állomány, s milyen könyveket köttetett be. Ez a személy felelt a könyvtárban található gyűjtemény gondozásáért, rendszerezéséért, regisztrálásáért, beszerzéséért. Az erre kijelölt helyiségben a könyvek, az újságok, a kéziratok (*manuscriptum* [lat.]), a képek, a térképek (*mappa* [lat]), a tervrajzok (*delineatio* [lat.]), a kották (*musicalia* [lat.]) kerültek elhelyezésre, amelyeket csak a gróf, illetve a *Directio* engedelmével lehetett kiadni. A gyűjteményt tizenkilenc betűjelezett tárgykörre osztották fel, s regisztrálták külön a könyvek, külön a kéziratok mennyiségét, valamint mindent lajstrombeli számmal láttak el. Másfelől a könyveket külső megjelenésük alapján is differenciálták. A könyvtárba egyébként a gróf engedelmével a georgikoni professzorok kivételével senki nem léphetett, főleg nem égő gyertyával. Azt is szabályozta Festetics, hogy a kiadott könyveket, iratokat három hónapig lehet kikölcsönözni, nehogy azok feledésbe merüljenek. Még arról is rendelkezett, hogy a könyvtár tisztántartására s kiszellőztetésére az udvari tisztartó és a ménesmester által megkért személy fog gondoskodni, méghozzá a könyvtáros jelenlétében.[42]

V.

A szolgálattevők differenciáltságát tükrözi mind a tevékenységi terek, mind a szolgáltatások különbözősége s milyensége. Aligha lehet kétséges, hogy az étkezések – ide értve a felhasznált alapanyagokat, a tálalást, illetve a szervírozást – is a reprezentáció eszközévé váltak. Ennek megfelelően a tágabb értelemben vett étkezéshez több helyiség állt a rendelkezésre, így a konyhát, illetve az ehhez kapcsolódó helyiségeket, valamint a konyhát igazgató személyzet szerepét vizsgáljuk meg.

Először a kulcsárné vagy házvezetőnő érdemel említést, ugyanis ő felelt a háztartásért s a cselédekért, valamint szemmel kellett tartania az eltulajdonításokat s a pazarlásokat. A kulcsárné szimultán több dologgal is foglalkozhatott: ecetet, keményítőt, hajport készített, gyümölcsöt aszalt, kalácsot sütött, a szakácsnak besegített, ha pedig az megbetegedett, akkor az ő teendőit is ő látta el. Igen érdekes, hogy ekkora teret engedtek neki, és ez az instrukció sem tartalmaz vele szemben szankciókat, pedig korábbi forrás szerint nagy szerepe volt a prédálásokban.[43] A ranglétrán lefelé haladva említést érdemelnek a szakács és a kulcsárné parancsolatait betartani köteles konyhaszolgálók, akik a konyha és az edények tisztán tartásáért, a tűzifa és a szén maradéktalan megőrzéséért feleltek.[44]

Ugyancsak fontos kiemelni a majorosnét, akinek a munkaköri leírása részletesen az 1803. évi instrukcióban került lejegyzésre. Ahogy az elnevezése is mutatja a közvetlen udvari fogyasztást szolgáló, gazdasági egységként funkcionáló majorság gondviselésére figyelt elsődlegesen. Foglalkozott többek között réctenyésztéssel, a majorságban lévő apró marháknak viselte gondját, a tojásokról pedig számadást vezetett. A tárnok felügyelete alatt állt, s több-kevesebb sikerrel próbálta szorgalomra unszolni őt. Emellett a majorosnénak szem előtt kellett tartania, hogy a konvenciók cselédeknek az ételosztás takarékosan történjen, s velük idegen cselédek ne ehessenek egy asztalnál. Az udvari társadalom legkevésbé megbecsült alkalmazottjai, a konyhaszolgálók által készített fonatot elkérte, s télire abból a grófnak vásznat szövett. A pékekre, mészárosokra, halászokra is ügyelt, hogy jó minőségű étellel dolgozzanak. Felügyelte az udvari vadászt is, hogy a gróf asztalára elegendő vadat adjon, s a számadást rendesen vezesse. Gondoskodott arról is, hogy télire mindig legyen elegendő apróra vágott fa, de csakis amennyi szükséges. Segítségére egy parasztlánykát rendeltek, akit a majorosné tanított, hogy „a’ takarékos gazdasszonykodásra szoktassa”. [45]

A kasznár különösképpen a majorosnét tartotta folyamatosan szemmel, „hogy az hizlaló majorságnak elegendőt, a többinek csak annyit, hogy el ne soványkodgyanak enni adgyon, ’s így vagy haszontalanul ne vesztegesse, az eleséget, vagy valami uton el ne tulajdonítsa, azért eztet napjába többször is meg nézi (...)”.[46] Az említett réctenyésztés egyébként első hallásra különösnek tűnhet, de a konyhában meglehetősen sok szárnyasra (csirke, lúd, réce, stb.) volt szükség. Ugyanakkor a gazdasági szempontból hasznos szarvasmarhákra, valamint a róluk gondoskodó tehenészre is kiterjedt értelemszerűen az útmutatás. Nemcsak az állatokkal való megfelelő bánásmódot irányozta elő az instrukció, hanem a tejtermékek értékéből adódóan azok helyes tárolását, sőt a tejfölkészítés fázisait is tartalmazta.[47] Az instrukcióban megjelent az ínycségnak számító csiga- és teknősbéka-szaporítással megbízott udvari kertész is.[48] A kasznár vendégnek számított a konyhában, az éléskamrában, a pincében és a padláson is, ügyelt a felesleges költségeket felemésztő pazarlásokra és eltulajdonításokra, mértéktartásra intette az

illetékes személyzetet, valamint szabályozást vezetett be. Így például az elhibázott süteménynek való tésztát vagy a megmaradt húsdarabokat tilos volt a kutyák elé vetni vagy a moslékba dobni, ehelyett inkább „(...) vagy Inasok, vagy más Tselédek számára fordítottat”.^[49]

A konyhához és az ebédlőhöz kapcsolódóan az utasítás rendkívül részletesen és aprólékosan gondoskodik az értékes ezüstkészletek tisztántartásáról, épségben maradásáról és megőrzéséről. Ezeknek egy részét zár alatt tartották, s minden egyes darabot megszámoztattott a gróf.^[50] Hasonlóképpen nagy gonddal kezelték a megbillogozott falú vagy fenekű üvegeket, réz- és vasedényeket, különösképpen pedig a becsben tartott porcelánkészletet, ezek minden egyes darabjáról lajstrom és használati utasítás féle készült. Utóbbiakat használat után a szakácsné tisztította meg, s tette gondosan a helyükre. Porcelán egyébként a konyhában nem állhatott, a cselédek csupán az ún. tatai fehér cserép- és cinedényből fogyaszthatták el az ételüket, amelyek a második konyhaszolgálo gondviselése alá tartoztak, s arra való tekintettel, hogy „az illetén edények ki ne tseréltethessenek”, elrendelték, hogy „fenekeik petséltessenek meg”, s ugyanez az eljárás mód érvényesült a cinedények esetében is, amiket a gróf monogramjával láttak el.^[51]

Az udvari szakáccsal vagy szakácsnéval kapcsolatosan fontos megemlíteni, hogy korán meg kellett jelennie a konyhában, hogy a gróf étele a kívánt időpontra, megvárakoztatás nélkül elkészüljön. Az udvar által meghatározott étkeket el kellett készítenie pazarlás és vesztegetés nélkül, az állatok bőrét nyúzása után a tárnoknak kellett adnia, ami pedig a cselédek számára felhasználható volt még, azt a kulcsáréhoz juttatta ahelyett, hogy a kukába került volna. Hasonlóképpen takarékosan kellett bánnia a fával és a szénnel, mindazonáltal kerülte a tűzveszélyt, többek között a konyha kéményének kéményseprő által hetente történő megtisztításával. Végül a hatékonyabb és gazdaságos munkavégzés célzatával a konyhai sürgés-forgás elősegítése érdekében a szakács mellé 1803-ban a szakácsmesterség kitanulására egy kuktát, illetve még egy szakácsot is szerződtettek, akik felett a konyhamesternek jogában állt dirigálni.^[52] Egyértelmű, hogy kulcsfontosságú szerephez jutottak a jégvermek, ugyanis ügyeltek arra, hogy nyáron a sütemények, valamint a romlandó ételek, élelmiszerek ne avasodjanak vagy savanyodjanak meg. Ennek köszönhetően a szakács ezeket az ételeket a száraz, hűvös pincében készítette el, illetve tárolta.^[53]

1803-ra új tisztséggként jelenik meg az ún. táblaterítő, aki a higiénia jegyében felügyelte a gróf felső ruháinak gardróját, valamint az asztali étkezészetek azon részét, amelyek minden nap használatosak voltak, de a gróf szobáiban található „mobiliák” regisztrálása is megbízásai közé tartozott. Posztjának elnevezéséből következtetni lehet meghatározó konyhai jelenlétére is. Az ételeket ő hordta a gróf asztalára, majd az ebéd végeztével azt letakarította, az evőeszközöket a helyükre tette, a megmaradt borokat, gyümölcsöket és más drágább süteményeket pedig a tárnoknak adta. A keze alá tartozó ingóságok nyilvántartása érdekében két könyvet vezetett: egyikben a gróf fehér ruháit jegyezte, a másikban a péktől elhozott péktermékeket írta össze.^[54]

VI.

A kora újkorban, méghozzá a 16-17. században a „civilizálódás”-nak köszönhetően jelentősen megváltoztak a viselkedési normák és az etikett szabályai, ami összefüggött az individualizálódással.[55] Ennek eredményeként átalakult az asztalnál illendő viselkedés, ami együtt járt az étkészletek, valamint a tálalásra alkalmas edények, „civilizációs eszközök”[56] változásával, illetve megjelenésével. Másfelől fontos leszögezni, hogy az instrukciók a belső személyzet összetételén és feladatkörén túl többletinformációt nyújtanak a főúri család mindennapjairól, étkezési és fogyasztási szokásairól.

A *Directio* ügyirataiból terjedelmi okok miatt csupán egy 1800 januárjában, az udvari kasznár által készített, az udvartartáshoz szükséges és beszerzendő élelmiszerekről összeállított részletes és jól átlátható számadást emelünk ki. Ennek fényében a legnépszerűbb italok, az ún. bódítószerek tekintetében az óbor[57] volt, elsődlegesen a badacsonyi (tomaji), ami a sopronihoz (akója 15 ft), muraközihez (akója 12 ft), vagy a rezihez (akója 9 ft) képest ez számított a legolcsóbbnak, akója mindössze 8 ft-ot tett ki[58]. Emellett kis mennyiségű seprőpálkát, savanyúvizet, valamint bor és gyümölcscecetet vásároltak. Szemes gabonák közül a szintén olcsó és magas terméshozamú szemes kukorica és az állatok etetésére szolgáló zab volt kelendő, akárcsak a nyersanyagok közül a rizs vagy a dara, amiből levesek, pépes ételek készíthetők. A liszt vonatkozásában a „fekete liszt” megnevezéssel találkozhatunk, ami valószínűleg a „fekete kenyér” néven ismert hajdinára utal, ami közkedvelt volt a főzelékeknél. Mindezen túl több mint kétezer ínyenc csemegének számító csigát is lejegyeztek, míg a legtöbb luxusnak számító alapanyagból (só, olaj, sajt, vaj, lekvár, cukor) valóban annyi – minimális mennyiség – került beszerzésre, amennyi a presztízs fenntartásához szükséges volt.[59]

Lényeges kiemelni az 1817. évet, amikor I. Ferenc (1768-1835) császár és felesége, Sarolta Augusztia Karolina (1792-1837) egy körutazás keretében „a Balatonnak tsendes, 's el rejtett partjait is meg fogná látogatni, és Keszthelyre jönni”, azonban a császári pár látogatása elmaradt, csupán 1818-ban nézték meg Csáktornyát,[60] amire az uradalom méltóságteljesen igyekezett felkészülni, s luxuskörülményeket teremteni. A beszerzendő alapanyagokról készült egy lista, ami nemcsak a legjobb és legdrágább – olykor exkluzív – tételeket tartalmazza, hanem különböző használati és kényelmet biztosító tárgyakat és anyagokat is. Szerepel többek között hollandiai hering, angolna, szardella, halzsír, olíva és repceolaj, sajtok, sonkák, kávé, cukor, porcukor, csokoládék, vanília, fahéj, szerecsendió, macaron (diós alapanyag), piskóta, füge, aszalt sárgabarack mandulával kirakva. Ezekon kívül nagy mennyiségű puszkapor, ágymatrac a kényelem érdekében, éjjeli edény, „brilliánt” üvegpoharak, nagy mennyiségű zöld selyem tafota és rojt, de még azt is utasításba adták, hogy az alkalmazottak ruháját hogyan kell ékesebbé tenni, például a kocsisok öltözetére ezüst paszományt, a matrózok övére pedig világoskék szalagot kellett helyezni. A látogatás előkészületei 4 988 ft 48 xr-t emésztettek fel.[61]

Különböző tanulságokkal szolgál a források alapján rekonstruálható asztali rendtartás is. Ennek értelmében 1800-ban rendek szerint a grófi családdal egyetemben a tisztek („officzerek”) és a személyzet is helyet foglalhatott, így az étkezés is szervezettebbé vált. Amikor nem tartózkodtak a kastélyban vendégek, a gróf nyolc tál ételt kapott ebédre, vacsorára pedig hat szakács által készített tizenkét tállal. Amennyiben vendégeket várt s fogadott, a fogások száma egy-kettővel rendszerint megnőtt. Ezzel szemben az

„Officzerek asztalára rend szerint Uraság asztalától megmaradni, 's le vitetni szokott étek eddig való tapasztalás szerént elegendők (...)”, az inasok pedig naponta háromszor kaptak ételt, s „minden hétbe azon föllül háromszor petsenye adatik”, míg a cselédek számára a majorosné főzött, és napi két tál ételt szolgáltat fel számukra. A kasznár számba vette az asztalhoz ülőket, hogy csak annyi ételt készítsenek, amennyi nem vész kárba.

Amennyiben maradt a péktermékekből, azt a konyhában felhasználták, illetve másnap annyival kevesebbet hoztak a péktől.[62] A bor kiosztása minőségi besorolás alapján történt, mely alapján tudni lehetett, melyik az elsőrendű bor, hiszen abból kizárólag a gróf asztalára került, a másik hordóból, „melly alább való qvalitású”, az udvari kasznáréra, az inasokéra, valamint az „officzerek”-ére fél-fél icce, míg a harmadikból, vagyis az asztali borból a cselédeknek jutott, „kinek kinek fél izte”. [63]

Más tekintetben az sem számított mellékesnek, hogy miben szervírozzák az egyes ételeket az asztalra. Az inventáriumokból nyert kimutatás alapján egyértelműen bizonyítható Festetics György presztízstörekvése, ami tetten érhető többek között a borsos ára ellenére kiugróan magas arányban megtalálható porcelánok sokszínűségében (kék, fehér, vörös, virágokkal, figurákkal vagy szőlőlevelekkel díszített), melyeknek egy része Bécsből származott. Ugyancsak informatív az üvegedények, vagy a jelentős mértékben aranyozott és ezüstölt, rendeltetés szerint különböző méretű, alakú és formájú tálak, edények (kerek, gömbölyű, hosszú, szögletes, hosszúkás) jelenléte. Szintén megjegyzendő, hogy különböző ételek szervírozásához edényvariánsokat tartottak készletben, ami árulkodik a fogyasztási szokásokról is. Ennek alapján megkülönböztettek boros, pezsgős, likőrös, ivó, teás és fagyaltos poharat; leveses, cukros, csokoládés és kávéscsészét; boros és tejes palackot; salátának, fagyaltnak, mustárnak, süteménynek, szósznak való edényt, sótartót stb.[64] Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy a minőségorientált gasztrókultúra kiemelkedő szerepet töltött be az udvar életében, ami egyben a mindennapok üde színfoltját képezte.

VII.

A belső térhez hasonlóan fontos s reprezentatív szerepet töltött be a külső szintér is, pontosabban az istálló és az udvarhoz tartozó kert. Kétségtelen tény, hogy Festeticset a lovak iránti elfogultság jellemezte, ami a hadseregben, pontosabban a huszárságban eltöltött időkből fakadt.[65]

A lovak gondviselését először az 1800. évi instrukció rögzítette. Eszerint a lovakat az udvari rendtartáshoz tartozó ménesmesterre (*Stallmeister* [ném.]) bízták – aki ebben az időben Tessler András volt –, de az udvari kasznár is felelt értük az eltulajdonításuk megelőzése, valamint a tisztán- és épségben tartásuk tekintetében. Az istállóbeli szerszámokat is nyilvántartásba vették, azok tisztán tartása azonban arra nézve volt kötelező, akinek hivatalához az adott eszköz tartozott, míg a ménesmester azok kijavításáról gondoskodott.[66] A ménesmester továbbá köteles volt pontos nyilvántartást, hágatási jegyzőkönyvet készíteni a lovak neméről, színéről, fajtájáról, tulajdonságairól, hibáiról, a hágatás idejéről, de még azt is megkülönböztették, hogy szekeres vagy hátaslóról van-e szó. Ezenfelül negyedévente jelentést adott az ún. „Ménés Visgáló Könyv”-ben, melyben részletesen beszámolt az állatok állapotáról, az esetleges változásokról.[67]

A ménesmester ugyan még 1803-ban is meghatározó szerepet játszott az udvartartás működésében, ám őt a pénz és a naturáliák számadásáért, az alárendelt személyzet, így a konvenciók cselédek kötelességeinek betartásáért felelős udvarnokkal és tárnokmesterrel együtt a tisztartó alá rendelték.[68] A ménes tekintetében a három évvel későbbi útmutatás igazi újdonsága „A Belső Udvari Conventio-natus Tselédeknek Kötelességeiről, számon tartásáról, bészerezéséről, és a Dependentiáknak azok között való Felosztásáról” szóló második pontban érzékelhető. Ekkor ugyanis új tisztségek sora jelent meg, mint például az udvari *beraiter*, akinek elsődleges és megszeghetetlen kötelességei közé tartozott az udvari kocsisokra és lovászokra való felügyelet a ménes épségben tartása érdekében – ami korábban a ménesmesterre volt bízva. A cügbeli lovak gondviselése a ménesmester és a *beraiter* közös feladata volt, de a tárnok is figyelt a porciójukra és ápoltságukra.[69] Az udvari tisztség kötelességeihez tartozott még egy jegyzőkönyv készítése a konvenciók cselédek számontartása érdekében.[70]

Az udvartartáshoz tartozott a szekerekért és kocsistársáért felelős első kocsis-szekérmester is. Ugyancsak fontos szerepkör hárult a lovászokra (*Pferdeknecht/Reitknecht* [ném.]), akiknek feladatkörét 1803-ban határozták meg pontosan. Az első lovász lovaglás alkalmával mindig elkísérte a grófot, a második lovász a ménlovakkal foglalkozott, a harmadik pedig a gróf paripáira ügyelt. Természetesen kötelesek voltak ellátni a lovászok is a rájuk bízott állatokat, s higiéniai intézkedések szerint gondozni, olykor még szecsát is metszeni. Ők a *beraiter*nek tartoztak engedelmességgel, akinek ellenőrzése és felügyelete alatt tanító tevékenységet is folytattak. A lovászok mellé még két istállóbeli gyermeket is fogadtak az első lovász felügyelete alatt, akiknek mindenféle munkát el kellett végezni az istállóban – mint például a kutyák etetését –, emellett meg kellett tanulniuk lovagolni.[71] Éppen ezért sokat áldozott a keszthelyi gróf a ménes fejlesztésére, amiben kulcsszerepet töltött be a lótenyésztéssel és ló-tartással, az állatok trenírozásával, ápolásával és karbantartásával foglalkozó szolgálószemélyzet.

Az előbbieken vizsgált elemek mellett meg kell említenünk a reprezentatív külső térhez, vagyis a kastély épületéhez elválaszthatatlanul hozzátartozó kertet. Korszakunkban következett be az angol típusú tájkertészetre való áttérés – ahogy azt a bevezetésben előrevetítettük –, ami egyértelműen bizonyítja, hogy a 18-19. század fordulóján már egy új szellemi áramlat megjelenésével szembesülhetünk, amelynek példaképe immár Anglia volt. Ezekben a kertekben a romantika jegyében melankolikusságot, komor hangulatot idéző, filozofálgatásra, meditációra alkalmas teret alakítottak ki.[72] A keszthelyi Festetics uradalomban azonban a kert többféle funkciót töltött be, ugyanis egyszerre volt a kastélyhoz tartozó presztízs és látványvilág kifejezője és mulatságok színhelye, de a georgikoni szakoktatás gyakorlati ismereteinek elsajátításához is helyszínül szolgált.[73]

Ennek következtében aligha lehetett nélkülözhető az udvari kertész (*Gärtner* [ném.]) alkalmazása, aki nemcsak fizikai munkát végzett, hanem köteles volt ügyelni a konyha- és gyümölcsöskertre, valamint a kertben használatos eszközökre is. Mindenekelőtt a haszonra kellett törekednie, ezért mindenféle növényből annyit ültetett, hogy az eladottakból befolyt pénz fedezze a művelésre alkalmazandó eszközök árát, s a profitból a kertésznek évenként „jutalom is adathasson”. Mindemellett a kerthez tartozott egy teknősbékás és csigás kert is, feltehetően ízletes húsvuk miatt, ennek következtében a

kertésznek kellett a tisztántartásukra, a csigák szaporítására és megőrzésükre ügyelni.[74] A kert fontosságát s a munka mértékét bizonyítja, hogy az 1803. évi instrukció szerint a kertész munkáját további két legény, négy kerti szolga és egy kertészinás segítette.[75]

VIII.

Festetics konszolidálódott anyagi helyzete egyértelműen tetten érhető a bérek hierarchiájában, amit néhány példán keresztül igyekszünk prezentálni.

Először az uradalmi tisztviselők, az udvar legmegbecsültebb kulcsfiguráit emeljük ki, mint Nagyváthy János *direktort*, akinek 1792 február és 1793 októbere között egy éves fizetése egy elismervény tanúsága szerint 1525 ft volt, vagyis több, mint az Esterházyak szolgálatában álló Joseph Haydn *Kapellmeisteré* (karmester), aki 1790-ben 782 ft 30 xr-t keresett évente a deputátum mellett.[76] Asbóth János georgikoni professzor, utóbb a Directio vezetőjének a 19. század elején 400 ft készpénz és 200 ft értékű természetbeni juttatás járt a marhatartás jogán és a tiszti lakáson kívül.[77] Fizetése folyamatosan emelkedett, s munkája elismerését támasztja alá az a megtiszteltetés a gróf részéről, hogy hivatalból való távozásakor, 1818-ban 2 000 ft juttatásban részesítette őt, a fizetését pedig addig folyósították neki, amíg Keszthelyen tartózkodott, sőt fiainak ugyanígy járt „a' fél stipendium [ösztöndíj] ugy mint 600 ft mind addig, miglen a' többi stipendiatások között üresedés leszen”. [78] Ezután Asbóth pozícióját Angyalffy Mátyás András töltötte be évi 1 200 ft fizetés és szabad szállás fejében.[79]

Az udvari vadász éves fizetése 1804-es adatok szerint magasnak tekinthető a többi szolgálattevő fizetéséhez képest. Egészen pontosan 467 ft fizetségben részesült, ha a 300 ft készpénz mellett az egyéb juttatások árát forintba átszámítjuk.[80] Tekintettel a korábban részletesen taglalt belső személyzet hierarchiájára nem lepődünk meg, hogy az 1800-ban készült éves bér-kimutatások alapján a belső személyzeti hierarchia legfelső fokán álló udvari kasznár, Berke József kapta a legtöbb fizetést, 330 ft-ot. Őt a rangsorban valamivel lemaradva az udvari szakács, Novota Mihály követte 280 ft-tal, ami bizonyítja, hogy valóban kitüntetett figyelemben részesült a gasztrokultúra. Nem mellékes szempont, hogy ez a poszt higiénikus, szakképzett munkaerőt követelt meg, s bár mindvégig „láthatatlan” maradt, munkáját nagyra becsülték. Hasonló mondható el az inas, Czettin István szolgálatairól (258 ft 36 xr), valamint Tóth Pál kocsisról (216 ft 6 xr) is. A három lovász bérezésében pozíciójuk szerint eltérés figyelhető meg, ugyanis Szemesi László 190 ft-ot, míg Hertzig András és Kovács János 60-60 ft-ot kapott kézhez, ami igen alacsonynak mondható. Végül Schön Mihály svájceres 100 ft-ban részesült, míg Torma Panni és László Böske szolgálólányok 80-80 ft-ban.[81]

Ezek a számszerűsíthető adatok a magyar nyugat-dunántúli főnemesi reprezentatív udvartartásokról alkotott komplex kép kialakításához is hozzájárulnak. Más tekintetben azt is megállapíthatjuk, hogy a Festetics-adminisztrációban, a belső udvari alkalmazottak esetében a bérek rendkívül differenciáltak voltak. Ha elkülönítjük a tisztviselőket a szolgálattevőktől, s figyelembe vesszük e mikro-társadalom hierarchiáját, ezek fényében elmondható, hogy a tisztviselők mind a szolgálattevők, mind pedig más uradalmak

alkalmazottjaihoz képest jól voltak fizetve.[82] A személyzet hierarchiáját illetően, kijelenthetjük, hogy a középkori hagyományokon alapuló familiáris rendszer maradványai fennmaradtak.

IX.

Festetics egészségügyi állapota 1819-re megromlott, s hatvanöt éves korában elhunyt, ami egy virágzó időszak lezárását jelentette. A gróf halála után gyászjelentések láttak napvilágot magyar,[83] német[84] és latin[85] nyelven, a halálának pontos idejével és körülményeivel, illetve a gróf viselt címeivel. A temetésről pontos információink a „Gyászos Rendelések és Levelezések Protocollumá”-ból állnak rendelkezésünkre Festetics László útmutatásai nyomán. Ebben leszögezte László gróf, hogy méltó módon kell felkészülni apja temetésére az udvari tisztségviselők részvételével. A presztízsidőszak utolsó fázisáról a temetési ceremónia előkészületei, például a beszerezendő dolgokról készült számlák, vagy a felvonulás menetének pontos lejegyzései tanúskodnak. [86]

A Festetics család keszthelyi ágának kéziratos forrásaiból a főúri létformát jellemző elvi, gyakorlati sajátosságok rendszerét rekonstruálhatjuk. Meghatározó a presztízszorientációs és reprezentatív szándék, illetve a társadalmi helyzettől elválaszthatatlan mentalitásjegyek kirajzolódása, másrészt lehetőségünk nyílik mikroszintű udvar-, társadalom- és művelődéstörténeti vizsgálatokra a tisztviselőket és a szolgálattevőket illetően.

Festetics szakképzett birtokigazgatást, illetve udvartartást hagyott hátra, ami az alkalmazottak hozzáértéséből s a megfelelő vagyoni háttérből fakadt. Festetics tisztában volt az instrukciók kidolgozásának jelentőségével, ennél fogva az útmutatások kitértek mindenre, ami jövedelmező, értékesíthető, vagyongeneráló vagy attitűdformáló státusszimbólum volt. Az instrukciók a keszthelyi udvar belső és külső tereinek viszonylatában írták elő a teendőket, s vitathatatlanul hangsúlyos szerep jutott a korszak „civilizációs folyamatába” tartozó higiénia térnyerésének is. Mindez fokozatosan a keszthelyi hétköznapok részévé vált, ami az anyagi, tárgyi s természetesen a viselkedési kultúra megváltozását is befolyásolta.

---

[1] Lukács Gábor: *A Festetics-birtok gazdálkodási és vezetési reformja a XVIII. század végén. PhD értekezés, Keszthely, 2009, 65. (http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2009/Lukacs_Gabor_dissertation.pdf)* (Letöltés: 2017.03.14.) Az adósság-kimutatáshoz részletesen lásd: Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés. Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között, *Századok*, CIL. évfolyam, 3. szám, 2006, 539-565.; Kurucz György: *Keszthely grófja. Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013, 137-160.

[2] Kurucz: Adósság, 543–557.; Kurucz: *Keszthely grófja*, 143-160.; Kurucz György: Verwandtschafts- und Finanzbeziehungen Zwischen den Ungarischen Adelsfamilien der Festetics und Eszterházy: Die Verbindung des Keszthely-Zweiges der Festetics und des Zólyom-Zweiges der Eszterházy am Ende des 18. Jahrhunderts, in Gürtler, W.-Kropf, R. (Hg.): *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert* (Wissenschaftliche Arbeiten aus

dem Burgerlend Band 128), Eisenstadt, 2009, 463-468.; Kurucz György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820-1830), *Századok*, CL. évfolyam, 3. szám, 2016, 540-541.

[3] A magyarországi főúri életmód, udvartartás jellegzetességeihez lásd: H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában 1740–1815*, (Mindennapi történelem sorozat), Budapest, Corvina, 2007, 37-43., 57-67., 69-79., 81-85., 98-99., 105-129., 154-157.; Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Edelényi hétköznapiok a 18. században*, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, 2014, 26-45., 47-53., 103-119., 121-131.

[4] Péczely Piroska: *A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése*, Budapest, Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1958, 32-44.; Alföldy Gábor: A keszthelyi Festetics-kastélypark rövid története, in Alföldy Gábor (szerk.): *Királyi és hercegi kertek Magyarországon. Principal Gardens of Hungary. Königliche und herzogliche Gärten in Ungarn. Esterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád*, Budapest, 2001, 43-49., Angol nyelven: Uo., 103-109., Német nyelven: Uo., 171-179.; Kurucz: *Keszthely grófja*, 262-63. Bővebben lásd: Uo. 264-67., Kurucz György: A Festeticsek. Egy család változó korszakai, *Rubicon*, 8. szám, 2013, 27.

[5] Kurucz: *Keszthely grófja*, 106., 187-193.

[6] Ezúton szeretném megköszönni Kurucz György segítségét.

[7] Kurucz: *Keszthely grófja*, 267-268.

[8] Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL OL) Festetics Levéltár (továbbiakban: Lt) Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. doboz (továbbiakban: d.) folio (továbbiakban: f.) 547.

[9] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 396.

[10] Uo. f. 398.

[11] Uo. f. 398.

[12] Uo. ff. 399-401.

[13] Uo. ff. 399-400.

[14] Uo. f. 401.

[15] Uo. ff. 414-416., f. 401.

[16] Uo. ff. 401-403.

[17] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 547-548., f. 553.

[18] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 408.

[19] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 548.

[20] Uo. ff. 556-557.

[21] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 410-411.

[22] Magyar Ferenc és Szili József. Kurucz: *Keszthely grófja*, 269. „*Our dinner was abundantly provided with excellent dishes, and served much in the German manner.(...) It may be truly said, that the character of these meals was hospitality and abundance, without unnecessary or irksome parade. The Graf was always, both at table and in his excursions in the carriage, attended by two young men, dressed as Hussars without arms ; and, besides these, three or four servants, out of livery, generally served at the table. The conversation was always instructive, full of good temper, and enlarged views on the part of my host.*”
Richard Bright: *Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814*, Edinburgh, Archibald Constable and Company, 1818, 376., 446.

[23] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 406-407.

[24] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Jegyzőkönyvek 1803 P 279 f. 14. 18. sz.

[25] Krász – Kurucz: *Edelényi hétköznapiak*, 126-127.

[26] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 548.

[27] Norbert Elias: *A civilizáció folyamata: szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*, ford. Berényi Gábor, Budapest, 1987, 315.

[28] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 549-550.

[29] Uo. f. 550., ff. 555-556.

[30] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 408-409., f. 417.

[31] MNL OL Fesztetics Lt Kastély-, bútor- és berendezési leltárak P 236 92. d. ff. 120-122.

[32] Elias: *A civilizáció folyamata*, 87-90.

[33] *Hétköznapi élet*, 112-113.

[34] Kurucz: *Keszthely grófja*, 199-200.; Krász Lilla: Bibliofil főurak: Fesztetics György gróf orvostudományi könyvgyűjteményéről (Vázlat), in Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.): *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Budapest, 2016, 425.

[35] Péczely: *A keszthelyi*, 32-37.

[36] Kurucz: *Keszthely grófja*, 199-200.

[37] „The library is a magnificent room, with a gallery round it, and filled with books in all languages.” Bright: *Travels from Vienna*, 376-77.

[38] Kurucz György: Könyv és főnemesi műveltség: Fesztetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén, *Aetas*, XXI. évfolyam, 2-3. szám, 2006, 93-108., Kurucz: *Keszthely grófja*, 81-95.

[39] Krász: *Bibliofil főurak*, 427-433.

[40] Kurucz György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában, Magyar Könyvszemle, CVI. évfolyam, 1-2. szám, 1990, 32-44.; Kurucz: *Keszthely grófja*, 199-211.; Kurucz: *A Festeticsek*, 27.

[41] „This nobleman lives constantly at Keszthely, where he has a fine library of nearly 15,000 volumes, chiefly collected by his father. From this source of amusement and instruction, he has drawn deeply and successfully, during the hours unoccupied by the more active employments of improving his estates, and superintending the princely agricultural school, which he has here established.” Bright: *Travels from Vienna*, 361.

[42] Az instrukcióból Festetics György utasítására két tartalmilag teljesen megegyező példány keletkezett, de más-más kézírással. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1808 P 279 55. d. T. I. ff. 155-159., ff. 160-163.

[43] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 408.

[44] Uo. f. 409.

[45] Uo. f. 409.

[46] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19.d. f. 569.

[47] Uo. f. 558., f. 569.

[48] Uo. ff. 570-572.

[49] Uo. ff. 551-552.

[50] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19.d. f. 548., f. 551.

[51] Uo. f. 549., ff. 552-553.

[52] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 407.

[53] Kurucz: *Keszthely grófja*, 267.

[54] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 406-407., f. 416.

[55] Elias: *A civilizáció folyamata*, 87-90., 206-310.

[56] Uo., 315.

[57] 1806 őszén a keszthelyi pincékben 1 117 akó régi és 2 030 akó újbor volt, melyet akónként 9 forint (továbbiakban) ft 12krajcárért (továbbiakban: xr) adtak el, de így is maradt 2 181 akó. Kállay: *A magyarországi nagybirtok*, 170.

[58] Kiegészítésképpen a borokhoz bővebben lásd: Kurucz: *Keszthely grófja*, 269.

[59] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 567-568.

[60] Fórizs Gergely (szerk.): *Berzsenyi Dániel levelezése*, Budapest, 2014, 508., 948.

[61] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 107. d. T. III. ff. 147-148.

[62] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 551-552.

[63] Uo. ff. 551-552., MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 402.

[64] MNL OL Festetics Lt Kastély-, bútor- és berendezési leltárak P 236 92. d. ff. 101-109., f. 114.

[65] Egy jegyzőkönyv szerint 1799-ben kétszázötven lóval rendelkezett Festetics. Kurucz: *Keszthely grófja*, 271., Kurucz: *A Festeticsek*, 27., MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 867. Ez a szám reálisnak mondható, hiszen ugyanebben az időszakban a Károlyi Józsefnek szánt palotához tartozott lovarda és istálló is, amely tizenhét ménlovat és százhetvenhárom kancát tartott el a legszebb példányokból. Éble Gábor: *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*, Budapest, Hornyánszky Kiadó, 1897, 61.

[66] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 557-558.

[67] Kurucz: *Keszthely grófja*, 271.; Például lásd: MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 20. d. ff. 456-476., MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1802 P 279 29. d. ff. 8-19., ff. 23-28.

[68] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 398.

[69] Uo. f. 404., ff. 424-426.

[70] Uo. ff. 405-406.

[71] Uo. f. 410.

[72] Csoma Zsigmond: *Kertészet és polgárosodás. Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a keszthelyi uradalomban a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig*, Budapest, Centrál Európa Alapítvány, 1997, 296-305., H. Balázs – Krász – Kurucz: *Hétköznapi élet*, 42-43.

[73] H. Balázs – Krász – Kurucz: *Hétköznapi élet*, 43.

[74] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 570-572.

„In the evening I was taken to see another object of curiosity,—the garden kept for the rearing and preservation of land tortoises. (...) being deemed a delicacy for the table, are caught and kept in preserves. (...) In one corner was a space separated from the rest by boards two feet high, forming a pen for snails, which here, as well as in Germany, are in request as an article of food.” Bright: *Travels from Vienna*, 448.

[75] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 407., ff. 427-431.

[76] A természetbeni juttatások a következők voltak: egyenruha 170 ft értékben, 4 mérő búza, 12 mérő rozs, $\frac{3}{4}$ mérő árpa, 300 font marhahús, 50 font só, 30 font zsír, 36 font gyertya, 18 vödör bor, 2 disznó, 12 öl tűzifa. Kállay: *A magyarországi nagybirtok*, 117.;

Lukács: *A Festetics-birtok*, 67. (http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2009/Lukacs_Gabor_dissertation.pdf) (Letöltés: 2017.03.14.)

[77] Kurucz György: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768-1823) tanári és uradalmi tisztí tevékenysége, 1801-1818, *Századok*, CILVII. évfolyam, 2013/4,1043.

[78] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 104. d. T. I. f. 780.

[79] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 105. d. T. II. f. 199.

[80] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1804 P 279 39. d. f. 263.

[81] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 509-510.

[82] Például a 17. században Batthyány I. Ádám konyhamestere 44 ft-ot, Esterházy Miklósé 40 ft-ot, míg a két udvarban alkalmazott, legjobban fizetett szakácsok mindössze 70-75 ft-ot kaptak. Ugyanebben az időben Thököly udvartartásában a főkonyhamesternek járt a legmagasabb fizetség (150 ft), ám ennek dupláját (300 ft) kapta kézhez Esterházy Pál konyhamestere, ami az előzőekhez képest jelentős összegnek számított. Benda Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. (Archivum Comitatus Castriferrei 6.), Szombathely, 2014, 68, 71. Keszthelyhez viszonyítva a kasznárnak a 18. század utolsó harmadában ugyancsak alacsony fizetés járt: például Kőszegen 80 ft, Kismartonban 100 ft, míg Ozorán 110 ft. Kállay: *A magyarországi nagybirtok*, 118.

[83] MNL OL Festetics Lt Festetics I. György halálával kapcsolatos iratok 1819 P 246 5. d. B. IV./10. f. 5.

[84] Uo. f. 4.

[85] „Placuit inscrutabili Divinae Providentiae Genitorem meum Excellentissimum ac Illustrissimum Dominum COMITEM GEORGIUM FESTETICS de TOLNA, Sacrae Caesareae et Regio Apostolicae Majestatis Camararium [királyi kamarás], et Actualem Intimum Status Consiliarium [belső titkos tanácsos], Arcium Rezi, Tádika, Kemend, Vasvár et Csáktornya, nec non Dominiorum Keszthely, Rezi, Tádika, Kemend, Vasvár, Csurgó, Sz. Miklós, Balaton Keresztúr, Ság, Muraköz, Csáktornya, et Szalk Szent Mártony perpetuum ac haereditarium Dominum Terrestrem [örökös tulajdonos], Praesidii Légrád Supremum Capitaneum e fluxa hac [főkapitány], et mortali vita ad Aeternitatem evocare [halandó ember az örökkévalóságban].” Uo. f. 2.

[86] Uo. ff. 70-78., ff. 1-69.